

P.J. van Koppen (2005) Honden, getuigen en machines:
Over alternatieve verklaringen voor identificatie en lie-
gen. In: M.J. Sjerps & J.A. Coster van Voorhout (red.),
*Het onzekere bewijs: Gebruik van statistiek en kansreke-
ning in het strafrecht* (pp. 27-47). Deventer: Kluwer

Het onzekere bewijs

*Gebruik van statistiek en kansrekening
in het strafrecht*

Redactie:

M.J. Sjerps

J.A. Coster van Voorhout

KLUWER

Deventer

2005

Omslagontwerp en lay-out binnenwerk: Signia, Winschoten.

ISBN 90-13-01189-6

© 2005, Kluwer, Deventer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag zonder voorafgaande toestemming van de uitgever worden veeelvoudigd of openbaar gemaakt.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van art. 16b Auteurswet 1912 j°. het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij Besluit van 23 aug. 1985, Stb. 471, en art. 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht Hoofddorp (Postbus 3051, 2130 KB).

Hoewel aan de totstandkoming van deze uitgave de uiterste zorg is besteed, aanvaarden de auteur(s), redacteur(en) en uitgever(s) geen aansprakelijkheid voor eventuele fouten en onvolkomenheden, noch voor gevolgen hiervan.

Op alle uitgaven van Kluwer zijn de algemene leveringsvoorwaarden van toepassing. Deze kunt u lezen op www.kluwer.nl of opvragen via telefoonnummer 0570-67 34 49.

2 Honden, getuigen en machines

Over alternatieve verklaringen voor identificatie en liegen

P.J. van Koppen

Samenvatting

In dit hoofdstuk worden de geursorteerproef, identificatie door getuigen en de leugendetector besproken. Beargumenteerd wordt dat de waarde daarvan als bewijsmiddel niet kan worden afgemeten aan statistische parameters. Als alternatief wordt voorgesteld een benadering waarin voor een behaald resultaat, zoals een identificatie door een getuige, gezocht wordt naar alternatieve verklaringen en die alternatieve verklaringen op hun kracht worden onderzocht. Als voor een resultaat alternatieve verklaringen bestaan, doet dat afbreuk aan de waarde van het bewijsmiddel in de mate waarin de alternatieve verklaringen sterk zijn.

2.1 Inleiding

Wij weten hoe groot de diagnostische waarde is van een herkenning¹ door een getuige in een goed uitgevoerde Oslo-confrontatie.² Die is tenminste 15.³ Dat is ruim voldoende om als één van de twee bewijsmiddelen te dienen ter ondersteuning van een veroordeling door de rechter.⁴ Dat getal is gebaseerd op experimenteel psychologisch onderzoek waarin de factoren die van invloed zijn op de herkenning goed in de hand kunnen worden gehouden. De strafrechtpraktijk is echter wat weerbarstiger, want daarin spelen nu juist vaak allerlei factoren die men niet in de hand heeft. Laat ik twee voorbeelden geven.

-
1. Formeel gesproken is de observatie niet dat de getuige de verdachte heeft herkend, maar dat hij hem heeft aangewezen. Immers, de getuige kan de verdachte ook bijvoorbeeld bij toeval hebben aangewezen. In het vervolg van deze tekst zal echter steeds "herkend" worden gebruikt.
 2. Wat een Oslo-confrontatie is komt hieronder nog aan de orde.
 3. Van Koppen en Wagenaar (2002); Wagenaar en Veeffkind (1992).
 4. Zie daarover Crombag e.a. (1994) met name Hoofdstuk 5. Zie over diagnostische waarde het hoofdstuk van Kerkmeester en dat van Wagenaar in dit boek.

Een overval op een benzinstation wordt uitgevoerd door twee daders. Van die overval zijn slechts twee personen getuige. Zij vertellen aan de politie een identiek verhaal. Een lange en een korte overvaller kwamen gewapend met een riotgun en een pistool het benzinstation binnen en vertrokken rap met de buit. Nadat de politie twee verdachten had aangehouden, organiseerde zij vier Oslo-confrontaties: van beide getuigen met beide verdachten. Beide getuigen zeggen beide verdachten te herkennen. Op die vier confrontaties is niets aan te merken en dus lijkt niets meer een veroordeling van beide verdachten in de weg te staan. De getuigen worden in het kader van het GVO echter nogmaals verhoord, nu door de rechter-commissaris. Aan hem vertelt de ene getuige dat de lange overvaller met het riotgun binnenkwam en de korte met het pistool. De andere getuige zegt het omgekeerde: de kleine had het riotgun, de lange het pistool.⁵ Het zal duidelijk zijn dat de gezamenlijke diagnostische waarde van de getuigenverklaringen van beide getuigen hierdoor geringer wordt. Maar wordt de diagnostische waarde te gering voor een veroordeling?

Mijn eerste voorbeeld moge fictief zijn, mijn tweede is dat niet.

In 2001 werd een aantal verkrachtingen gepleegd in een park in Drachten. De verkrachter was vermoedelijk steeds dezelfde jongeman. Hij reed telkens met een fiets door het park en had daarbij een typische houding: hij stuurde met zijn ellebogen op het stuur. Nadat een verdachte was aangehouden, werd met een drietal slachtoffers van de verkrachtingen een confrontatie georganiseerd. Dat gebeurde met een videoband. Ik heb niet eerder een confrontatie gezien van de hoge kwaliteit zoals in de onderhavige zaak. Op de video's fietsen de verdachte en de figuranten een stukje zoals door de getuigen is omschreven. Daarmee worden de personen zo veel mogelijk in de context geplaatst waarin de oorspronkelijke waarneming plaatsvond.⁶ Bovendien worden op de video de belangrijkste instructies in beeld en voorgelezen door een stem herhaald. De ervaring leert namelijk dat de gebruikelijke schriftelijke instructie aan getuigen voor de confrontatie slecht werkt, omdat zij veelal te zenuwachtig zijn om die in zich op te nemen. Hierbij gaat het vooral om de instructie dat mogelijk de dader niet in de selectie zit. Getuigen moeten zeker niet gaan raden. Om dat te voorkomen, moet de getuige vooraf op het hart gedrukt worden alleen iemand aan te wijzen als hij er zeker van is dat die persoon de dader is.

Deze zaak kende echter weer een ander probleem. Zowel de verdachte als de slachtoffers woonden in de buurt van het park en kwamen daar met enige regelmaat. Het kan dus niet uitgesloten worden dat de slachtoffers de dader bij een andere gelegenheid dan de verkrachting hebben gezien. Dat scheidt de mogelijkheid dat zij de verdachte weliswaar herkenden, maar niet omdat hij de dader is. Welke gevolgen heeft deze mogelijkheid voor de waarde die aan de herkenningen moet worden gegeven?

2.2 Experimenten in het strafrecht

De twee voorbeelden laten zien dat een experimenteel vastgestelde

5. Dit voorbeeld is geïnspireerd door Schum (2000). Schum is overigens een andere mening toegedaan.
6. Zie over het belang daarvan Fisher en Geiselman (1992); Horselenberg e.a. (2002).

diagnostische waarde van een bewijsmiddel een nogal hypothetisch getal is. In experimenteel onderzoek betreft het immers steeds onderzoeksmethoden waarin onder relatief 'ideale' omstandigheden de diagnostische waarde van een bewijsmiddel wordt vastgesteld. In de harde strafrechtpraktijk blijken zich echter vaak omstandigheden voor te doen waarin afgeweken wordt van dat ideale model. Als dergelijke omstandigheden zich voordoen – zoals in de twee gegeven voorbeelden – is één ding duidelijk: de diagnostische waarde die afkomstig is van experimenteel onderzoek is niet meer bruikbaar voor de rechter.

Een theoretisch juiste, maar nogal onpraktische, oplossing zou zijn om voor elke strafzaak opnieuw experimenten uit te voeren waarin precies de omstandigheden van dat geval worden nagebootst. Dat is een onpraktische oplossing, omdat de voorbereiding en uitvoering van dergelijke experimenten nogal veel tijd vergen en dus kostbaar zijn. Maar er zijn ook meer principiële problemen met een dergelijke oplossing. Ten eerste kunnen de omstandigheden van veel strafzaken om ethische redenen niet in het psychologische laboratorium worden herhaald. Hoe zou men bijvoorbeeld heftige emoties tijdens de waarneming door getuigen in het laboratorium kunnen reproduceren, zonder schade te doen aan de proefpersonen? Ten tweede gaat het bij de omstandigheden die een probleem vormen vaak om mogelijkheden. Dat was bijvoorbeeld het geval bij de Drachter zaak die ik als voorbeeld gebruikte: wij weten niet of de slachtoffers ook daadwerkelijk de verdachte eerder gezien hebben in het park. Ten derde zijn de omstandigheden in een strafzaak soms zo idiosyncratisch of hangen zo sterk samen met de bijzondere kenmerken van een getuige dat experimentele nabootsing niet mogelijk is.

2.3 Falsificatie met alternatieve verklaringen

Een meer productieve benadering zal ik in dit hoofdstuk bespreken. Die is gebaseerd op de simpele tabel die ik hier weergeef (Tabel 1) voor een herkenningprocedure. In een concrete strafzaak is in ieder geval iets bekend; bijvoorbeeld dat de getuige de verdachte heeft aangewezen als de dader. Daaruit zou men de conclusie kunnen trekken dat de verdachte ook de dader is, mits er onvoldoende gronden zijn om te concluderen dat in casu sprake is van een vals-positieve uitslag (vergelijk Tabel 1). Die gronden zouden er bijvoorbeeld uit kunnen bestaan dat de getuige de verdachte ook elders heeft gezien. Maar afhankelijk van de zaak – en natuurlijk van het type bewijsmiddel – kunnen ook andere gronden bestaan die steun geven aan een vals-positieve uitslag. Met andere woorden: voor het waarden van een bewijsmiddel dient men op zoek te gaan naar alternatieve verklaringen voor de verkregen uitslag.

Dit proces komt overeen met hetgeen in de wetenschap genoemd wordt het proces van falsificatie.⁷ Dat is het complementaire proces van verificatie. Bij verificatie zoekt men voor een hypothese – bijvoorbeeld 'de verdachte is de dader'

7. Vergelijk Crombag e.a. (1994) p. 133 en verder. Zie ook Wason en Johnson-Laird (1972); Johnson-Laird en Shafir (1994).

– naar bewijs dat de hypothese ondersteunt – bijvoorbeeld de getuige herkende de verdachte.⁸ Hoe meer bewijs men vindt ter ondersteuning van de hypothese, hoe groter de waarschijnlijkheid is waarmee men de hypothese voor waar kan houden. Even belangrijk is echter het ondernemen van pogingen tot falsificatie. Dan gaat men op zoek naar bewijs dat juist de hypothese tegenspreekt.⁹ Slaagt de poging tot falsificatie, dan wordt de juistheid van de hypothese minder waarschijnlijk. Maar mislukken herhaalde serieuze pogingen tot falsificatie, dan wordt daarmee de juistheid van de hypothese juist waarschijnlijker. Falsificatie is dus niet iets dat aardig is voor de studeerkamer of dat in strafzaken overgelaten zou moeten worden aan de advocaat van de verdachte, maar kan onder omstandigheden een belangrijke kern vormen van de bewijsvoering.

Tabel 1: Mogelijke resultaten van een herkenningstest.

De getuige ...	In werkelijkheid ...	
	is de verdachte de dader	is de verdachte niet de dader
wijst de verdachte aan	Correcte herkenning	Vals positief
wijst de verdachte niet aan	Vals negatief	Correcte verwerping

De pogingen tot falsificatie beginnen met het bedenken van mogelijkheden waarom de hypothese niet waar zou kunnen zijn; het zoeken naar alternatieve verklaringen dus voor het bewijsmiddel. Een concreet voorbeeld kan weer gebaseerd worden op de Drachter verkrachtingszaak. Een alternatieve verklaring voor het feit dat de getuigen de verdachte als de dader aanwezig, zou kunnen zijn dat zij hem eerder in het park zagen. Met dat in het achterhoofd kan de rechter (of liever eerder: de politie) een poging tot falsificatie ondernemen door zowel de getuigen als de verdachte erover te ondervragen wanneer zij eerder in het park zijn geweest. Als zowel getuigen als verdachte zeggen vaak in het park te komen, wordt daarmee de hypothese dat de verdachte de dader is minder sterk ondersteund; als getuigen of verdachte zelden of nooit eerder in het park waren, versterkt dat juist de hypothese dat de herkenning van de verdachte door de getuigen gebaseerd is op het feit dat de verdachte de dader is.

Ik zal in deze bijdrage bovenstaande toepassen op de praktische problemen die in strafzaken spelen bij het gebruik van herkenningprocedures, zoals de Oslo-confrontatie en de geursorteerproef, en van leugendetectie. Dat mag een rare combinatie in één hoofdstuk lijken, maar dat is het niet. Met elk van de drie pro-

8. Terzijde zij opgemerkt dat het Nederlandse strafproces vooral gericht is op verificatie van de hypothese 'de verdachte is schuldig'. Zie daarover Nijboer (2000) en Anderson (1999).

9. Zie in het algemeen hierover Popper (1968).

cedures wordt geprobeerd iets vast te stellen: of een getuige de verdachte als de dader herkent, of de geur van de verdachte op een voorwerp zit en of de onderzochte persoon liegt of niet. In geen van deze drie gevallen kan die vaststelling direct gedaan worden, maar is een bijzondere procedure nodig om de vaststelling te plegen. Die bijzondere procedures zijn juist zodanig ingericht dat getracht wordt alternatieve verklaringen van de uitslag te voorkomen. Ik bespreek eerst in het kort die procedures.¹⁰

2.4 Herkenningsprocedures

Herkennen is vaststellen dat er overeenkomst is tussen het herinneringsbeeld dat de getuige van de dader heeft en de stimulus van de verdachte. Het herinneringsbeeld kan vaag zijn. Daarom moet er een goede herkenningstest worden uitgevoerd die twee vragen moet beantwoorden: (1) is het herinneringsbeeld dat de getuige heeft van de dader helder genoeg en (2) komt het herinneringsbeeld overeen met de getoonde verdachte? Die test is de Oslo-confrontatie, maar er zijn meer mogelijkheden. Een confrontatie kan op drie verschillende manieren gebeuren: (1) de zogenaamde opsporingsconfrontatie; (2) de éénpersoonsconfrontatie;¹¹ en (3) de Oslo-confrontatie.

In veel opsporingsonderzoeken wordt de zogenaamde opsporingsconfrontatie gebruikt, waarin aan een getuige door de politie foto's worden getoond. Die foto's zijn van boeven die voldoen aan het signalement dat de getuige van de dader gaf. Deze confrontatie wordt, als het goed gebeurt, alleen gebruikt in situaties waarin men nog geen idee heeft wie als verdachte in aanmerking kan komen; ter ondersteuning van de opsporing derhalve. De herkenning door de getuige bij een dergelijke confrontatie heeft een geringe diagnostische waarde. De belangrijkste reden daarvoor is dat wie de getuige ook aanwijst, de persoon altijd verdacht is. Het is dus altijd prijs, als het ware.

Als een getuige in een opsporingsconfrontatie iemand aanwijst, wordt een andere vraag beantwoord dan later bij de bewijsvoering van belang is. De vraag aan de getuige bij een opsporingsconfrontatie is namelijk: 'Ziet u iemand die zodanig lijkt op de dader dat het voor de politie zinvol is de opsporingsinspanningen op die persoon te richten?' Als de getuige iemand aanwijst, kan dat betekenen dat die persoon de dader is. Maar er is ook een aantal sterke alternatieve verklaringen voor die aanwijzing. De getuige wil bijvoorbeeld graag de politie helpen en wijst daarom iemand aan die op de dader gelijkt; de getuige voelt zich verplicht iemand aan te wijzen om zich niet schuldig te voelen dat de politie voor niets al die moeite voor hem gedaan heeft; of de getuige heeft een slecht herinneringsbeeld van de dader, maar wil toch graag iemand aanwijzen. Deze en andere alternatieve

10. Een uitgebreidere bespreking van herkenningsprocedures is te vinden in van Koppen en Wagenaar (2002); van de geursorteerproef in Schoon en Van Koppen (2002) en van leugendetectie in Merckelbach en Boelhouwer (2002).

11. In het jargon wordt deze vorm meestal de spiegelconfrontatie genoemd, omdat de getuige door een eenwegspiegel moet kijken. Die spiegel wordt trouwens, als het goed is, ook gebruikt voor een Oslo-confrontatie in vivo.

verklaringen doen sterk afbreuk aan de bewijswaarde van de aanwijzing in een opsporingsconfrontatie.

De tweede methode, de éénpersoonsconfrontatie, mag slechts in één situatie gebruikt worden, namelijk als de getuige voor het misdrijf de dader al kende. In die gevallen vond de herkenning plaats op het moment van het misdrijf en dient de confrontatie uitsluitend om administratieve vergissingen te voorkomen ('is dit de buurman die u bedoelde?'). Als de getuige de dader bij naam kent, is deze confrontatie overbodig. In het geval de getuige de dader uitsluitend gezien heeft tijdens het misdrijf, is de éénpersoonsconfrontatie veel te suggestief om als zinvol bewijs te gebruiken. Met de confrontatie draagt de politie de boodschap over: 'Wij hebben de dader, wilt u het even bevestigen.' En de getuige kan niet misgokken. Ook hierbij is het dus altijd prijs. Achteraf kan dan niet meer worden vastgesteld waarom de getuige de verdachte aanwees: omdat hij hem werkelijk herkende als de dader of om één van de vele andere mogelijke redenen.

De enige juiste herkenningsprocedure is in dergelijk gevallen de Oslo-confrontatie, in vivo dan wel met foto's (in politie-jargon aangeduid met Foslo). Bij een Oslo-confrontatie wordt aan de getuige een aantal personen getoond. Een van de personen is de verdachte, de overigen – figuranten genoemd – zijn onschuldige personen die aan hetzelfde signalement beantwoorden als de verdachte.

In een Oslo-confrontatie wordt aan een getuige gevraagd of hij een van de personen in een rij herkent als de dader. Als de getuige dan de verdachte aanwijst, weet men twee dingen: dat het herinneringsbeeld van de getuige voldoende van kwaliteit was om enige tijd na het misdrijf de dader nog te herkennen en dat de verdachte de dader is. Die conclusie kan, net als met elk ander bewijsmiddel, slechts met een zekere mate van waarschijnlijkheid worden getrokken. Voorwaarde voor die conclusie is dat de aanwijzing door de getuige van de verdachte *uitsluitend* gebaseerd is op het herinneringsbeeld dat de getuige heeft van de dader. Ook die conclusie kan alleen redelijkerwijs worden getrokken, als alternatieve verklaringen uitgesloten kunnen worden. De procedure moet dus zodanig zijn ingericht dat de getuige niet op een andere wijze te weten kan komen wie de verdachte is. Daarom is een zorgvuldige procedure zo belangrijk bij de Oslo-confrontatie.

Er bestaat een handzaam boekje waarin alle soorten confrontaties en de vereiste procedures precies worden uitgelegd, zodat ik mij hier kan beperken tot de hoofdlijnen.¹² Een goede procedure van de Oslo-confrontatie is zodanig ingericht dat eerder een misser – de getuige wijst een figurant aan – optreedt dan een vals-positieve aanwijzing. Als een getuige een figurant aanwijst, blijkt daaruit dat zijn herinneringsbeeld van de dader onvoldoende duidelijk is en bovendien dat hij bereid is met een onduidelijk herinneringsbeeld toch iemand aan te wijzen. Het aanwijzen van een figurant is op zichzelf genomen niet zo erg, maar bij toeval kan zo'n getuige ook de verdachte aanwijzen. In dat geval wordt ten onrechte de conclusie getrokken dat de verdachte de dader is. Om dat te voorkomen, moet de ge-

12. Zie Van Amelsvoort (2005).

tuige vooraf op het hart gedrukt worden alleen iemand aan te wijzen als hij er zeker van is dat die persoon de dader is.¹³

Voordat op basis van een aanwijzing door een getuige de conclusie getrokken kan worden dat de verdachte de dader is, moet aan nog een belangrijke voorwaarde worden voldaan: de getuige moet de dader *uitsluitend* op de plaats van het misdrijf hebben gezien en de verdachte *uitsluitend* tijdens de confrontatie. Iemand herkennen is namelijk iets anders dan weten waarvan men iemand herkent. In dat laatste zijn mensen dermate slecht, dat als de getuige de verdachte als de dader aanwijst terwijl de getuige de verdachte elders heeft gezien, niet de conclusie kan volgen dat de verdachte de dader is. Dit zogenaamde plaatsingsprobleem doet zich bijvoorbeeld voor als de getuige eerder met (een foto van) de verdachte is geconfronteerd of als de verdachte in een andere rol dan als dader op de plaats van het misdrijf aanwezig was (het zogenaamde *bystander-effect*). Het plaatsingsprobleem deed zich mogelijk ook voor in het voorbeeld van de Drachter serieverkrachter dat ik hierboven gaf.

Als in een zaak een eenpersoonsconfrontatie wordt uitgevoerd waar een Oslo-confrontatie de aangewezen methode was geweest, worden alle waarborgen die aan de Oslo-confrontatie zijn verbonden overboord gezet. Als de getuige de verdachte heeft aangewezen, betekent dat niet direct dat de verdachte niet de dader is. Wel is het achteraf niet meer mogelijk om vast te stellen waarom de getuige de verdachte aanwees: op grond van zijn herinneringsbeeld, op grond van de suggestieve situatie, om de politie ter wille te zijn of om één van de vele andere redenen waarom onjuiste herkenningen kunnen plaatsvinden.

2.5 De geursorteerproef

De geursorteerproef lijkt in menig opzicht op de Oslo-confrontatie. De basisvorm van die proef ziet er als volgt uit.¹⁴ Aan een speciaal daartoe getrainde hond wordt een geur gepresenteerd die afkomstig is van een voorwerp van de plaats delict, het uitgangspunt. Vervolgens ruikt de hond aan een serie stalen buisjes. Elk van de buisjes zijn vooraf enige tijd vastgehouden door de verdachte en door een aantal figuranten, die in de geursorteerproef bijleggers worden genoemd.¹⁵ Als de hond overeenkomst in geur vaststelt tussen uitgangspunt en één van de buisjes apporteert hij het buisje.

De geursorteerproef is een sterk bewijsmiddel in vergelijking met getuigenbewijs, mits de proef goed wordt uitgevoerd. De Nederlandse politie loopt op dit gebied voorop in de wereld. Toch kan aan de waarde van de proef afbreuk worden gedaan, als niet rekening wordt gehouden met de logica die aan het gebruik van de proef en aan de uitvoering van de proef ten grondslag ligt. Het gaat daarbij om

13. Dat is iets anders dan de zekerheid waarmee de getuige achteraf aangeeft te zijn van zijn herkenning. Dat wordt in Nederland meestal in een percentage aangegeven. Die zekerheid is irrelevant voor de waarde die aan een herkenning moet worden gegeven. Zie Kebbell en Wagstaff (1999); Sporer e.a. (1995).
14. In de praktijk zit de geursorteerproef wat ingewikkelder in elkaar. Maar dat is niet relevant voor de onderhavige discussie. Zie uitgebreider Schoon en Van Koppen (2002).
15. Een bijlegger is een geur afkomstig van een persoon waarvan vaststaat dat hij of zij onschuldig is.

een externe logica en een interne logica, die in zekere mate met elkaar verband houden. De externe logica is erop gericht uitsluitend sorteeroproeven te doen met voorwerpen waarvan aangenomen kan worden dat daaraan een relevante geur zit. De interne logica is erop gericht dat de hond uitsluitend het buisje van de verdachte apporteert op grond van overeenkomst in geur tussen uitgangspunt en dat buisje. Voor het handhaven van beide vormen van logica bestaan vrij strikte procedureregels. En opnieuw zijn die procedureregels ontworpen om alternatieve verklaringen zo veel mogelijk uit te sluiten.

De externe logica is neergelegd in de FT-normen: 'Ieder voorwerp dat aange troffen wordt op een plaats delict, dat een duidelijke relatie heeft met het gepleegde delict, en waarvan men redelijkerwijs kan aannemen dat daar de lichaamsgeur van de dader op aanwezig is, komt in principe in aanmerking voor veiligstellen.' Bij een geursorteerproef wordt een voorwerp genomen van de plaats delict dat de dader hoogstwaarschijnlijk in handen heeft gehad. In een goed uitgevoerde sorteerproef wordt vervolgens de verdachte aan dat voorwerp gekoppeld, waardoor een verband gelegd wordt tussen verdachte en delict.¹⁶ Als bij de geursorteerproef een min of meer willekeurig voorwerp wordt gebruikt als uitgangspunt, heeft de proef geen enkele waarde voor het bewijs, welke uitslag die ook heeft. Als de hond niets apporteert of een buisje van een bijlegger, dan levert dat in zo'n geval geen voor de verdachte ontlastend bewijs op. Er zat immers geen relevante geur aan het uitgangspunt. Als de hond met een willekeurig uitgangspunt het buisje van de verdachte apporteert zijn er de volgende alternatieve verklaringen: of de hond heeft bij toeval het buisje van de verdachte geapporteerd, of de geur van de verdachte is zodanig afwijkend van die van de bijleggers dat de hond daarom de verdachte apporteerde.

De externe logica van de sorteerproef heeft nog een ander element dat eveneens in de FT-normen aan bod komt: 'Minder geschikte voorwerpen zijn voorwerpen die erg nat of erg vuil zijn, of die lang (72 uur) aan de buitenlucht zijn blootgesteld, of waarvan vooraf vaststaat dat het door meerdere personen is aangeraakt. Wanneer deze voorwerpen toch worden veiliggesteld, dient in het proces-verbaal van veiligstellen melding gemaakt te worden van de conditie waarin het voorwerp zich bevond op het moment van veiligstellen.' Bij natte, vuile voorwerpen en voorwerpen die lang buiten hebben gelegen, kan worden aangenomen dat de relevante lucht geheel of grotendeels verdwenen is. Als de lucht van een voorwerp grotendeels is verdwenen, wordt het voorwerp het equivalent van een willekeurig voorwerp, ook al zou de dader het hebben vastgehouden. Hoe sterk dit effect is, weten wij niet omdat daarnaar geen systematisch onderzoek is verricht. De interne logica van de geursorteerproef lijkt op die van de Oslo-confrontatie: de procedure dient zodanig ingericht te zijn dat *als* de hond het buisje van de verdachte apporteert dat *uitsluitend* verklaard kan worden doordat de hond de geur

16. Dit laat natuurlijk onverlet dat het uitgangspunt elders kan zijn veilig gesteld, zoals in een bij een overval gebruikte vluchtauto die vele kilometers verderop werd gevonden, en dat de dader ook anders dan met zijn handen in aanraking kan zijn geweest met het uitgangspunt, zoals dat gebeurt met de zitting van een stoel in de vluchtauto. In die gevallen vergt het verband tussen verdachte en delict soms een aantal extra stappen, zoals getuigenverklaringen waaruit blijkt dat dit inderdaad de vluchtauto was en dat de lange dader op de bestuurderstoel ging zitten.

van de verdachte herkent als de geur van het uitgangspunt. Omdat wij de keuze van de hond niet direct kunnen controleren – daarom wordt immers de proef uitgevoerd – dient er in de procedure voor gezorgd te worden dat elke andere redelijke oorzaak van een aanwijzing wordt weggenomen. De meeste van die storende invloeden worden besproken in het al aangehaalde hoofdstuk van Schoon en mij.

Van een goede sorteerproef kan verlangd worden dat alle mogelijke alternatieve verklaringen voor het apporteren door de hond worden uitgesloten. Dat is des te belangrijker, omdat over het reukvermogen van de hond en dus over de diagnostische waarde van de sorteerproef weinig bekend is.¹⁷ De praktijk van de sorteerproef laat zien dat het een krachtig bewijsmiddel kan zijn, als aan een aantal basale voorwaarden wordt voldaan. Die voorwaarden zijn vrijwel alle bedoeld om ervoor te zorgen dat de hond uit niets anders dan de overeenkomst in geur tussen uitgangspunt en verdachte tot apporteren van het buisje van de verdachte komt. Nu over het reukvermogen van de hond weinig bekend is, moeten dus alle andere bronnen dan de overeenkomst in geur tussen uitgangspunt en geur van de verdachte waarvan redelijkerwijs aangenomen kan worden dat zij van invloed zijn op de keuze van de hond uitgesloten worden.

Voor dit algemene uitgangspunt zijn twee redenen. Aan de ene kant kan alleen een deugdelijk uitgevoerde sorteerproef als bewijs tegen de verdachte dienen, als de hond in die sorteerproef het buisje van de verdachte apporteert. Aan de andere kant vereist een evenwichtige bewijsvoering dat een zogenaamde negatieve sorteerproef – een sorteerproef waarin de hond niets apporteert of een buisje van een bijlegger – ook als bewijs in het voordeel van de verdachte gebruikt kan worden. Als in een sorteerproef een ondeugdelijk uitgangspunt gebruikt wordt, de hond niet goed getraind is of de sorteerproef slecht wordt uitgevoerd, kan die alleen maar als bewijs tegen de verdachte en nooit in diens voordeel worden gebruikt.

2.6 Leugendetectie

De derde procedure die ik bespreek is leugendetectie. Deze bespreking is meer op de toekomst gericht, want heden ten dage wordt leugendetectie vrijwel niet in het Nederlandse strafproces gebruikt. Er is een reden om aan te nemen dat die situatie op niet al te lange termijn zal veranderen. Inmiddels wordt in België door de Federale Politie op professionele wijze en met relatief succes wél gebruik gemaakt van leugendetectie. Nu ook in Nederland af en toe stemmen opgaan om op gebruik van leugendetectie over te gaan, kan verwacht worden dat op niet al te lange termijn de Belgisch praktijk naar Nederland zal overwaaien. Net als bij herkenningprocedures en de geursorteerproef is de procedure van leugendetectie gericht op het uitsluiten van alternatieve verklaringen. Bij leugende-

17. Schoon en Van Koppen (2002).

tectie worden angstreactie gemeten op gestelde vragen, spanning dus.¹⁸ Enerzijds is bij goed uitgevoerde leugendetectie de manier van vragenstellen van belang, anderzijds dient de spanning valide te worden gemeten. Beide zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.

De spanning die bij leugendetectie een rol speelt is de angst betrappt te worden op een leugen. Die kan niet direct worden vastgesteld, maar wordt afgemeten aan een aantal fysiologische reacties. Meestal worden daarvoor gebruikt: de onderdruk van het bloed, het tempo van de hartslag en zweetsecretie op de vingertoppen. Dat doet men met een standaard laboratoriumapparaat waarmee tegelijkertijd die maten worden geregistreerd. Vroeger werden die tegelijkertijd op een rol papier geschreven; vandaar de gebruikelijke naam in de Verenigde Staten: *polygraph*.

Leugendetectie wordt pas leugendetectie door het stellen van vragen en het meten van de reactie daarop. Men verwacht dat een schuldige verdachte op een vraag als 'Heeft u het slachtoffer om het leven gebracht?' met spanning en dus met een uitslag op de drie maten zal reageren. Nu is het probleem dat er individuele verschillen zijn in bloeddruk, hartslag en zweetsecretie. Iemand die bijvoorbeeld van nature zweethanden heeft, zou dan bijvoorbeeld altijd als leugenaar worden bestempeld. Om die reden wordt in een leugendetectiesessie ook de reactie van de onderzochte persoon op irrelevante vragen gemeten, zoals: 'Is het vandaag woensdag?' Dat is de zogenaamde relevante-irrelevante vragentechniek, die een tijdje in zwang is geweest.

De relevante-irrelevante vragentechniek kent echter nog een additioneel probleem. Ook voor een onschuldige verdachte zijn de voor het misdrijf relevante vragen direct herkenbaar. En dus kan ook een onschuldige verdachte daarop reageren met spanning, bijvoorbeeld om ten onrechte vervolgd te worden. Om dat te voorkomen zijn zogenaamde controlevragen ingevoerd. Dat zijn vragen waarmee de onderzochte spanning wordt aangejaagd, maar die niet over het onderzochte misdrijf gaan. In een voorgesprek tracht de onderzoeker vast te stellen waarvoor de verdachte angstig zou kunnen zijn en dat levert dan vragen op als 'Heeft u wel eens iemand ietsel toegebracht?' De theorie is nu dat een onschuldige verdachte niet alleen angst zal hebben voor de relevante vragen, maar ook voor de controlevragen. Als goede controlevragen zijn gebruikt, reageert de onschuldige verdachte daarop tenminste even sterk als op de relevante vragen. Een schuldige verdachte zou dan sterker reageren op de relevante vragen. De vragen worden afwisselend gesteld en de reacties op de relevante vragen worden dan vergeleken met de vlak daarvoor gestelde controlevragen. Dat levert een reeks vragen op die er als volgt uit kan zien:¹⁹

Aan de verdachte werden de volgende tien vragen gesteld (met I wordt bedoeld 'irrelevant', met R 'relevant' en met C 'controle'):

18. Zie uitgebreider over leugendetectie Merckelbach en Boelhouwer (2002); Rassin e.a. (2002).
19. Het voorbeeld is afkomstig uit een Vlaamse zaak en geanonimiseerd.

1. Zijn wij in Brussel? (I)
2. Is het licht aan? (I)
3. Weet u met zekerheid wie de keel van Katrien overgesneden²⁰ heeft? (R)
4. Is het vandaag woensdag? (I)
5. Heeft u de keel van Katrien overgesneden? (R)
6. Behalve wat u mij daarnet vertelde, heeft u ooit iemand pijn gedaan? (C)²¹
7. Kijkt u soms televisie? (I)
8. Heeft u op die plaats het lichaam van Katrien achtergelaten? (R)
9. Weet u waar de ringen van Katrien zijn? (R)²²
10. Heeft u ooit geweld gepleegd, waarvoor u opgesloten bent geworden? (C)²³
11. Behalve wat u mij daarnet vertelde, heeft u ooit geweld gepleegd? (C)

De onderzoeker zal besluiten tot de conclusie dat de verdachte liegt als (1) zijn reactie op de fysiologische maten bij de controle- en relevante vragen steeds groter is dan bij de irrelevante vragen en (2) de reactie op de relevante vragen steeds groter is dan op de controlevragen. Hoe sterk die conclusie kan zijn, hangt weer af van de afwezigheid van mogelijke alternatieve verklaringen. Een voor de hand liggende alternatieve verklaring zou kunnen zijn dat de controlevragen de verdachte onvoldoende angst inboezemen.

Er is in Nederland tot nu toe nogal veel weerstand geweest tegen het gebruik de leugendetectie. Dat betekent niet dat er niet aan leugendetectie wordt gedaan, maar dat gebeurt op geheel andere wijze. Politie mensen en rechters hebben nu vooral de neiging om op non-verbale reacties van verdachten te letten. Men tracht met het blote oog te beoordelen of iemand zit te liegen, maar daarin zijn mensen bijzonder slecht.²⁴ Zo kan men afgaan op de mate waarin een verdachte zenuwachtig is. Maar voor zenuwachtig gedrag is een sterke alternatieve verklaring: ook de onschuldige verdachte zal zenuwachtig zijn, bijvoorbeeld om niet geloofd te worden.²⁵ Veel van dit soort alternatieve verklaringen kunnen met een deugdelijk uitgevoerde leugendetectie worden voorkomen.

Maar ook professionele leugendetectie kent problemen. Een belangrijk onderdeel van de controlevragentechniek is bijvoorbeeld het voorgesprek. Als op basis daarvan de onderzoeker niet in staat is controlevragen op te stellen die de verdachte voldoende angst inboezemen, dan zal de verdachte minder reageren op die controlevragen dan op de relevante vragen en men snel ten onrechte tot de conclusie kunnen komen dat de verdachte liegt.

20. Katrien was om het leven gebracht met doorsnijden van de keel, in het Vlaams oversneden.
 21. In het voorgesprek vertelde de verdachte dat hij ooit op het schoolplein toen hij door jongens geïjnd werd, erop los geslagen heeft.
 22. Katrien werd gevonden zonder haar sierraden.
 23. De verdachte heeft een strafblad.
 24. Zie hierover Vrij (1998); Vrij en Winkel (2002).
 25. Zie bijvoorbeeld Ofshe en Leo (1997).

Een andere bron van alternatieve verklaringen kan zijn de gevoeligheid van de meetapparatuur. Die meet slechts spanning, maar die kan ook veroorzaakt worden door iets anders dan de gestelde vragen.²⁶

2.7 De kwaliteit van bewijsmiddelen

Ook als de procedures in de drie hier besproken bewijsmiddelen perfect wordt gevolgd en zich geen 'externe' omstandigheden voordoen die afbreuk doen aan de kwaliteit van het bewijsmiddel, levert dat nog geen absoluut bewijs op. Bij absoluut bewijs zou de diagnostische waarde van het bewijsmiddel oneindig groot zijn en kan de rechter zonder meer op de uitslag vertrouwen. Maar de diagnostische waarde is nooit oneindig groot. Zoals gezegd is de diagnostische waarde van een herkenning in een goed uitgevoerde Oslo-confrontatie tenminste 15.²⁷ De diagnostische waarde van de goede geursorteerproef is wat lastiger, omdat het uitgebreide empirische onderzoek dat daarvoor nodig is nog slechts ten dele is uitgevoerd. Een redelijke schatting van de diagnostische waarde van een identificatie door de hond is 40.²⁸ Bij leugendetectie met de controlevragentechniek is de diagnostische waarde van de conclusie liegen aanzienlijk geringer, namelijk 2.3.²⁹

Over het algemeen is de diagnostische waarde van de uitslag die wijst op onschuld van de verdachte geringer. Dat komt omdat van nature die uitslag meer alternatieve verklaringen kent. Zo kan het niet-herkennen door een getuige tijdens een Oslo-confrontatie veroorzaakt worden doordat de verdachte niet de dader is, maar bijvoorbeeld ook omdat het herinneringsbeeld dat de getuige van de dader heeft te slecht is omdat de getuige de dader tijdens het misdrijf te kort zag. Ik zal de uitslag ten faveure van de verdachte verder buiten beschouwing laten. Merk voorts op dat de zogenaamde *base rate* – de verhouding tussen het aantal schuldige en onschuldige verdachten – van overheersende invloed kan zijn op de kans dat de verdachte de dader is. Ik laat ook dat probleem hier verder buiten beschouwing.³⁰

Ik beperkt mij hier tot een bespreking van alternatieve verklaringen voor herkenningen, geuridentificatie en de uitslag 'liegen' bij leugendetectie. Mijn bespreking is noodzakelijkerwijs niet volledig. Steeds opnieuw kom ik namelijk in concrete strafzaken nieuwe mogelijke alternatieve verklaringen tegen.

In het algemeen is de eerste fase van een zoektocht naar alternatieve verklaringen een minutieus onderzoek van de gehanteerde procedure. Daarbij doet zich in de praktijk meestal direct het probleem voor dat de verslaglegging van de procedures nogal gebrekkig is. Bij zowel Oslo-confrontaties als geursorteerproeven wordt het proces-verbaal gemaakt met standaardteksten die niet in alle gevallen

26. Rassin e.a. (2002).

27. Wagenaar en Veeffkind (1992).

28. Zie Schoon en Van Koppen (2002).

29. Rassin e.a. (2002).

30. Zie daarover bijvoorbeeld Crombag e.a. (1994) en Wagenaar en Crombag (2002).

noodzakelijkerwijs aangeven wat precies in werkelijkheid is gebeurd, alleen wat zou moeten zijn gebeurd. Bij processen-verbaal van leugendetectie in België is mijn ervaring tot nu toe dat de informatie te summier is om precies vast te stellen wat er gebeurd is, vooral tijdens het zo belangrijke voorgesprek.

2.8 Alternatieve verklaringen bij herkenningen

In de procedure van elk van de drie bewijsmiddelen kan een groot aantal fouten gemaakt worden, die in de praktijk ook allemaal gemaakt worden. Voor de herkenningprocedure kan de volgende lijst behulpzaam zijn bij het zoeken naar alternatieve verklaringen. De lijst is niet uitputtend³¹ en sommige punten overlappen elkaar. Ik geeft zo nodig een korte toelichting.

1. De getuige moet de dader tijdens het misdrijf voldoende goed gezien hebben. De regel daarbij is dat een latere herkenning poging weinig zin heeft als de getuige de dader slechts éénmaal zag op een afstand groter dan 15 meter of bij minder dan 15 lux licht.³² Als in zo'n geval toch een herkenning poging wordt ondernomen en de getuige wijst de verdachte als de dader aan, dan is het waarschijnlijker geworden dat de aanwijzing op toeval berust. De bewijswaarde van een dergelijke herkenning is derhalve gering.

2. De getuige heeft de verdachte elders gezien. De politie wil nog wel eens getuigen herhaald testen, bijvoorbeeld eerst in een opsporingsconfrontatie en later in een Oslo-confrontatie. Als in de opsporingsconfrontatie de verdachte is getoond, kan achteraf niet meer vastgesteld worden of de getuige de verdachte van het misdrijf kent, dan wel van de, recentere, opsporingsconfrontatie. Voorts verkeren getuigen en verdachten nog wel eens in hetzelfde milieu en kennen zij elkaar van andere gelegenheden. Dat levert dezelfde alternatieve verklaring op.

3. Aan de getuige moeten naast de verdachte voldoende plausibele figuranten getoond worden. Er moeten niet alleen voldoende (minimaal 5) figuranten zijn, maar zij moeten ook voldoen aan het signalement dat de getuige gaf en zodanig zijn gekozen dat de verdachte er niet op een of andere manier 'uitspringt', ook niet door zich afwijkend te gedragen. Om die laatste reden mogen de figuranten niet afkomstig zijn uit een homogene groep.

4. De verdachte moet niet als zodanig herkenbaar zijn. In extremo kan men de verdachte in gevangenis kleding tonen en de figuranten in politie-uniform. Een dergelijke extreme fout zal niet snel gemaakt worden. Maar wat dacht u van

31. Zie hierover ook Wagenaar (1989); Wagenaar en Loftus (1991); Van Koppen en Wagenaar (2002); Van Amelsvoort (2005).

32. Zie Wagenaar en Van der Schrier (1996).

een serie getoonde politiefoto's waarop de datum waarop de foto's zijn gemaakt te zien zijn en alleen de foto van de verdachte recent is?

5. *De getuige mag de figuranten niet kennen.* Het komt nogal eens voor dat een Oslo-confrontatie wordt uitgevoerd met politiefoto's uit het locale bestand. In jargon noemt men het dan een Foslo. Vaak verkeren de getuigen in hetzelfde criminele milieu als de verdachte en kent men verschillende van de figuranten.

6. *Alle herkenningprocedures moeten worden gerapporteerd.* Als slechts de 'succesvolle' herkenningprocedures in het dossier terecht komen, wordt ten onrechte de illusie gewekt dat de verdachte door 'iedereen' is herkend.

7. *Getuigen mogen niet met elkaar hebben overlegd.* Daarbij is natuurlijk het grootste probleem als getuigen tussen de herkenningprocedures met elkaar contact hebben ('Hij zat erbij! Ik heb nummer drie aangewezen'). Maar ook contact voorafgaand aan de herkenningprocedure kan van overheersende invloed zijn. Daarom moeten getuigen over dergelijke contacten ondervraagd worden.

8. *De getoonde verdachte en figuranten moeten voldoen aan het signalement dat de getuige gaf.*

9. *De getoonde rij personen moet een 'eerlijke' confrontatie zijn.* Dat betekent dat voor iemand die geen herinneringsbeeld heeft van de dader elk van de personen een even plausibele verdachte is.³³

10. *Voor controle achteraf moeten van een in vivo confrontatie foto's gemaakt worden en moet het materiaal van een fotoconfrontatie bewaard blijven.*

11. *De getuige moet geïnstrueerd worden dat hij slechts één persoon mag aanwijzen.* In Nederland wordt deze instructie standaard aan getuigen gegeven, maar dat gebeurt op papier. Uit de reacties die getuigen geven – zoals opgeschreven in het proces-verbaal – kan soms afgeleid worden dat de instructie wel is gegeven, maar dat de getuige eroverheen heeft gelezen of het niet heeft begrepen.

12. *De getuige moet geïnstrueerd worden dat hij slechts iemand moet aanwijzen als hij hem zeker herkent en dat de dader mogelijk niet in de rij is opgenomen.* Het onderzoek laat zien dat vals-positieve aanwijzingen drastisch afnemen als deze instructie wordt gegeven. En dat gebeurt in Nederland ook, maar

33.

Dit kan ook achteraf gecontroleerd worden met de zogenaamde Doob en Kirchenbaum-procedure, tenminste als een goede foto of video van de confrontatie beschikbaar is. Zie daarover Van Koppen en Wagenaar (2002).

opnieuw op papier. Getuigen blijken toch vaak te raden: 'Nummer twee lijkt er het meeste op'.

13. *Degenen die de confrontatie uitvoert, moet daartoe getraind zijn.*

14. *In de getoonde selectie mag slechts één verdachte voorkomen. Bij meerdere verdachten moeten er dus meerdere confrontaties per getuige worden uitgevoerd.*

15. *Als het gaat om een misdrijf met meerdere daders, moet aan de getuige vooraf verteld worden om welke persoon het zou moeten gaan.*

16. *De getuige mag niet begeleid worden door een politieambtenaar die weet wie de verdachte is. Die regel is nodig om te voorkomen dat, bewust of onbewust, de begeleider de getuige duidelijk maakt wie de verdachte is.*

17. *De bedenktijd van de getuige moet geregistreerd worden. Herkennen is een vrij plotseling proces. Als een getuige hierover moet gaan nadenken of lang aarzelt, is er reden om aan de herkenning te twijfelen.³⁴*

18. *Een getuige die eenmaal in een confrontatie een figurant heeft aangewezen mag niet meer voor confrontaties gebruikt worden. Als een getuige iemand waarvan men zeker is dat hij onschuldig is, aanwijst als de dader, blijkt dat de getuige lichtvaardig aanwijst en dat mogelijk ook bij een volgende gelegenheid doet.*

Deze lijst regels, en andere die uit de literatuur kunnen worden afgeleid,³⁵ hebben alle slechts één doel: het voorkomen van andere verklaringen voor de aanwijzing door de getuige dan dat de verdachte de dader is. Met de procedure zelf heeft men echter niet alle factoren in de hand. Ik zal enige voorbeelden geven.

In een plaats in België wordt een vrouw verkracht. Met haar medewerking wordt een compositietekening gemaakt, wat in Vlaanderen een robotfoto heet. Die hangt de politie op in de plaatselijke politiebureaus. Er meldt zich iemand uit het publiek die de politie vertelt dat de robotfoto sterk lijkt op zijn overbuurman. De overbuurman wordt aangehouden en er vindt een confrontatie met het slachtoffer plaats.³⁶ Zij zegt de man met 100% zekerheid te herkennen. De man bleek echter een sterk alibi te hebben en werd weer vrijgelaten. Een week later wijst iemand anders uit het publiek opnieuw een persoon aan. Bij een confrontatie zegt het slachtoffer opnieuw met 100% zekerheid dat dit de dader is. Hij wordt vervolgd maar door de rechtbank vrijgesproken. Dat was terecht, want door het verspreiden van de robotfoto vroeg de politie in feite aan het publiek: zend ons

34. Dunning en Stern (1994); Sporer (1993); Perretta (1998).

35. Zie Van Koppen en Wagenaar (2002); Van Amelsvoort (2005).

36. Dat was een éénpersoonsconfrontatie, maar dat is voor deze discussie verder niet van belang.

mensen die op deze robotfoto lijken. Als wij aannemen dat de robotfoto goed gelijk op de dader³⁷ en de melding uit het publiek is serieus, dan weten wij op dat moment dat de verdachte op de dader lijkt. Een herkenning door het slachtoffer voegt aan die kennis weinig toe. Dat levert de volgende regel op.

*19. Als de verdachte is gevonden op grond van een compositietekening voegt een latere herkenning door een getuige weinig toe. Meer in het algemeen: als de verdachte is gevonden op grond van zijn uiterlijk dient een herkenning gewantrouwd te worden.*³⁸

Deze regel kan nog op een andere manier worden geformuleerd. In een zaak waarin meerdere getuigen de dader goed zagen, is het mogelijk om meerdere confrontaties te organiseren. Als één getuige dan de verdachte als de dader aanwijst, weten wij in ieder geval dat de verdachte op de dader lijkt en met een zekere waarschijnlijkheid de dader is. Als vervolgens de andere getuigen hetzelfde doen, zijn hun aanwijzingen niet evenveel waard als de eerste. Twee herkenningen door getuigen vormen derhalve niet twee keer zo sterk bewijs. Met de toename van het aantal allochtonen in Nederland gaan zich steeds vaker problemen rond crossraciale herkenningen voordoen. Mensen zijn slechter in het herkennen van iemand van een ander ras dan in het herkennen van iemand van het eigen ras.³⁹ De kans is eenvoudigweg geringer dat een crossraciale herkenning slaagt dan dat een herkenning van iemand van het eigen ras slaagt. Maar ook als de getuige de verdachte aanwijst, bestaan er nog alternatieve verklaringen. Dat kan duidelijk gemaakt worden door een zaak die zich het beste laat samenvatten als: Nigerianen overvallen Nigerianen in de Bijlmer. Vrijwel alle getuigen waren Nigerianen en alle negen verdachten waren dat ook. Uit het dossier bleek dat van de figuranten die in de vele Oslo-confrontaties waren gebruikt slechts enkelen in Nigeria of één van de omliggende landen geboren waren. De selecties van getoonde personen waren echter samengesteld door een autochtone Nederlandse politiemann. Daarmee stelt zich het probleem dat binnen een ras allerlei subtiele verschillen bestaan die mensen van een ander ras misschien niet opvallen. Zo is voor autochtone Nederlanders in veel gevallen goed het verschil te zien tussen een Belg en een Noor, maar dat hoeft niet het geval te zijn voor negers. De selecties hadden in de Nigeriaanse zaak dus samengesteld moeten worden door een Nigeriaan, zeker nu ook vrijwel alle getuigen Nigeriaan was. Deze en de eerder genoemde alternatieve verklaringen voor een aanwijzing door een getuige tijdens een herkenningprocedure is alles behalve uitputtend.

37. Dat hoeft niet. Zie hierover Van Koppen en Wagenaar (2002); Van Koppen en Lochun (2002).

38. Zie over de manier waarop schending van deze regel tot rechterlijke dwalingen kan leiden Rattner (1988) en Gross (1987).

39. Blanken zijn om twee redenen slechter in het herkennen van negers. Ten eerste zijn zij minder gewend aan zwarte gezichten. Ten tweede is voor het waarnemen van een zwart gezicht meer licht nodig. Omdat dat laatste bij het herkennen van blanken door negers niet speelt, zijn negers relatief beter in het herkennen van blanken, maar nog altijd slechter dan in het herkennen van negers. Zie Meissner en Brigham (2001); Ng en Lindsey (1994); Chance en Goldstein (1996).

2.9 Alternatieve verklaringen bij geuridentificatie

De mogelijke alternatieve verklaringen voor identificatie door een hond tijdens de geursorteerproef zijn in de praktijk geringer in aantal dan bij herkenningen. Daarvoor is een voor de hand liggende reden. De geursorteerproef wordt door een aanzienlijk geringer aantal personen uitgevoerd dan de herkenningen. De hondengeleiders hebben ook nog veelvuldig contact met elkaar. Daardoor is het eenvoudiger voor de leiding om ervoor te zorgen dan men zich precies aan de procedure houdt. En, zoals gezegd, in die procedure worden de meeste, maar niet alle, alternatieve verklaringen voorkomen.

Niettemin blijft de beoordeling van een concrete geursorteerproef eveneens lastig omdat het proces-verbaal zo uit standaardtekst bestaat. Die is bij verschillende proeven zodanig identiek dat het er eerder op lijkt dat verslag gedaan wordt van hoe de proef uitgevoerd zou moeten worden dan van de werkelijke gang van zaken.

Slechts enkele alternatieve verklaringen zijn in de praktijk overgebleven. En die hebben vooral te maken met de manier waarop de geur is veilig gesteld. Illustratief daarvoor is de Deventer Moordzaak. In die zaak werd Ernest Louwes veroordeeld voor de moord op mevrouw Wittenberg op 23 september 1999 in Deventer.⁴⁰ Een belangrijke pijler van de veroordeling door het Hof Arnhem was een geursorteerproef. Als uitgangspunt werd daarbij gebruikt een mes dat in Deventer enige dagen na de moord was gevonden. Er zijn allerlei redenen om aan te nemen dat dit mes het moordwapen niet is geweest.⁴¹ Bovendien heeft het mes twee dagen in regen en vuiligheid gelegen. Daarmee werden twee eisen aan het uitgangspunt van de geursorteerproef geschonden.⁴² Er is dus alle reden om aan te nemen dat het uitgangspunt voor de geursorteerproef geen geur van de dader of misschien wel helemaal geen geur meer had. Dat alles wist de hondengeleider niet en dus werd een geursorteerproef uitgevoerd. De hond Spike rapporteerde het busje van verdachte Louwes. Hoe zou dat kunnen als Louwes, zoals hij claimt, onschuldig is?

De geursorteerproef is voor de hond die hem uitvoert een spelletje dat meestal door de hond met groot enthousiasme en in hoog tempo wordt uitgevoerd. Honden hebben daarbij van nature de neiging om altijd één van de busjes – waarop de geuren van de verdachte en de zogenaamde bijleggers zijn aangebracht – te rapporteren. Een belangrijk onderdeel van de training is om die neiging te onderdrukken als er geen geurherkenning is. Voorts is de procedure van de geursorteerproef zodanig ingericht dat als de hond toch die neiging in een concrete proef niet voldoende onderdrukt, de kans groot is dat hij dan het busje van één van de bijleggers rapporteert.

Stel nu dat de hond een uitgangspunt wordt aangeboden waarop geen geur aan-

40. Inmiddels heeft de Hoge Raad in cassatie bij arrest van 22 februari 2005 (LJN AR65714) de uitspraak van het (revisie) hof Den Bosch van 9 februari 2004 (LJN AO3222), waarin Louwes opnieuw werd veroordeeld, in stand gelaten. Ik zie af van anonimisering in deze zaak, omdat zowel de naam van de veroordeelde als het slachtoffer al ruim in de pers zijn genoemd.

41. Zie voor een uitgebreidere bespreking van de Deventer Moordzaak Van Koppen (2003).

42. Zie de FT-normen die ik hierboven besprak.

wezig is. Als de hond zijn natuurlijke neiging voldoende is afgeleerd, zal hij geen keuze maken. Als dat niet het geval is, zal de keuze aselekt uitvallen en is er – bij een rij van zes buisjes – een kans van 17% dat hij bij toeval de verdachte selecteert. Dat geldt alleen maar als de proef zelf deugdelijk is ingericht. Een voorwaarde is dat geen van de gepresenteerde geuren – zowel in positieve als in negatieve zin – voor de hond eruit springt. Het is daarom belangrijk om als bijleggers geen homogene groep te nemen, want dan springt de verdachte eruit en wordt de kans verhoogd dat de hond om andere redenen het buisje van de verdachte apporteert. En dit is nu precies één van de weinige defecten die is overgebleven in de geursorteerproef zoals die in Nederland wordt uitgevoerd: men neemt als bijleggers vrijwel steeds politiemensen.⁴³

2.10 Alternatieve verklaringen bij leugendetectie

Zoals ik hierboven al liet zien, is professionele leugendetectie een zwakker bewijsmiddel dan een goed uitgevoerde Oslo-confrontatie of geursorteerproef. Daarmee worden 'van nature' al veel meer fouten gemaakt. Die fouten kunnen echter versterkt worden als de onderzoeker zijn werk niet feilloos doet. Zoals gezegd, is het criterium voor de conclusie 'De verdachte liegt' dat hij sterker reageert op de relevante vragen dan op de controlevragen. Maar die conclusie is slechts toelaatbaar als aangenomen kan worden dat de controlevragen, ware de verdachte onschuldig, bij hem voldoende spanning oproepen. De keuze van de controlevragen is sterk afhankelijk van de kwaliteit van het voorgesprek. En dat is nu precies de zwakke stee bij deze procedure. Men zou de uitslag van leugendetectie dan ook niet moeten aanvaarden zonder dat minutieus het voorgesprek en de kwaliteit van de controlevragen is onderzocht. Dat lijkt mij ook de meest belangrijke alternatieve verklaring voor de conclusie 'liegen' bij leugendetectie. Dit laat ook zien waarom met de manier waarop in Nederland in de praktijk door politie en rechter leugendetectie wordt bedreven, namelijk met het blote oog, zo zwak en weinig valide is. Voor zenuwachtig gedrag van verdachten zijn namelijk altijd legio alternatieve verklaringen aan te voeren. En dat geldt ook voor andere indicatoren die men in leugendetectie het blote oog placht te gebruiken. Een voorbeeld daarvan is wegstaren: autochtone Nederlanders ervaren iemand die wegstarend als een persoon die zit te liegen. Maar in sommige culturen rond de Middellandse Zee wordt men in een gesprek met een autoriteit juist geacht hem niet direct aan te kijken.⁴⁴ Die vorm van respect kan worden opgevat als een signaal van liegen.

43. Zie Schoon (1998); Schoon en Van Koppen (2002), p. 607-608.

44. Zie hierover Vrij en Winkel (1989); Koppelaar en Winkel (1986).

2.11 Conclusie

Bij de meer psychologische bewijsmiddelen is veelal geen diagnostische waarde bekend of wijkt de situatie in een concrete zaak vaak af van de laboratoriumexperimenten waarop de berekening van de diagnostische waarde is gebaseerd. Als men niet bereid of in staat is om voor een specifieke strafzaak nieuwe experimenten uit te voeren, is de diagnostische waarde van het bewijsmiddel onbekend.

Men kan echter trachten die diagnostische waarde te benaderen door te onderzoeken welke alternatieve verklaringen er zijn voor het verkregen bewijsmiddel. Daarvoor moet niet alleen minutieus de gevolgde procedure worden onderzocht, maar ook mogelijke 'externe' alternatieve verklaringen. In bovenstaande heb ik geprobeerd daarvan voorbeelden te geven. Ik heb mij beperkt tot alternatieve verklaringen voor bewijsmiddelen die wijzen op schuld van de verdachte.

Als alternatieve verklaringen worden gevonden, zullen die ook gewaardeerd moeten worden: zijn zij zo sterk dat de waarde van het bewijsmiddel te gering is om nog gebruikt te kunnen worden? Dat is een subjectief oordeel, waarvoor slechts in grote lijnen een richtlijn gegeven kan worden.⁴⁵ Een uitgangspunt zou moeten zijn dat de besproken processen nogal subtiele beïnvloeding toelaten. Een getuige kan bijvoorbeeld in een Oslo-confrontatie al beïnvloed worden door zijn indruk dat alleen de verdachte geen pruiik op had, zoals ik in een strafzaak tegenkwam. In principe zou dus elke enigszins valide alternatieve verklaring moeten leiden tot het niet gebruiken van het bewijsmiddel.

Literatuur

- A.G. van Amelsvoort (2005), *Handleiding confrontatie* (vijfde druk), Den Haag: Elsevier.
- T.J. Anderson (1999), 'The Netherlands criminal justice system: An audit model of decision-making', in: M. Malsch and J.F. Nijboer (red.), *Complex cases: Perspectives on the Netherlands criminal justice system*, Amsterdam: Thela Thesis, p. 47-68.
- J.E. Chance en A.G. Goldstein (1996), 'The other-race effect and eyewitness identification', in: S.L. Sporer, R.S. Malpass en G. Köhnken (red.), *Psychological issues in eyewitness identification*, Mahwah, NJ: Erlbaum, p. 153-176.
- H.F.M. Crombag, P.J. van Koppen en W.A. Wagenaar (1994), *Dubieuze zaken: De psychologie van strafrechtelijk bewijs* (tweede herziene druk), Amsterdam: Contact.
- D. Dunning en L.B. Stern (1994), 'Distinguishing accurate from inaccurate eyewitness identifications via inquiries about decision processes', *Journal of Personality and Social Psychology* 67, p. 818-835.

45.

Er zijn wel pogingen ondernomen om de 'eerlijkheid' van een Oslo-confrontatie te kwantificeren, maar ook dat levert niet direct praktische informatie op. Zie bijvoorbeeld Malpass en Lindsay (1999) en de artikelen die in dit speciale nummer van *Applied Cognitive Psychology* daarop volgen.

- R.P. Fisher en R.E. Geiselman (1992), *Memory-enhancing techniques for investigative interviewing: The Cognitive Interview*. Springfield, IL: Thomas.
- R. Horselenberg, H.L.G.J. Merckelbach, H.F.M. Crombag en P.J. van Koppen (2002), 'Getuigen helpen herinneren', in: P.J. van Koppen, D.J. Hessing, H.L.G.J. Merckelbach en H.F.M. Crombag (red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht*, Deventer: Kluwer, p. 445-464.
- P.N. Johnson-Laird en E. Shafir (red.) (1994), *Reasoning and decision making*. Oxford: Blackwell.
- M.R. Kebbell en G.F. Wagstaff (1999), *Face value? Evaluating the accuracy of eyewitness information* (Police Research Series Paper 102), Home Office, Policing and Reducing Crime Unit.
- L. Koppelaar, F.W. Winkel en J.C. van der Steen (1986), 'Psychologische kanttekeningen bij art. 27 Sv.: Een experiment rond etnische origine, ritmisch gedrag en verdacht zijn', *Delikt en Delinkwent* 16, p. 25-37.
- P.J. van Koppen (2003), 'Het Deventer Novum: Over een mes, een geursorteerproef en een novumconstructie door de Hoge Raad', *Delikt en Delinkwent* 33, p. 979-994.
- P.J. van Koppen en S.K. Lochun (2002), 'Signalementen', in: P.J. van Koppen, D.J. Hessing, H.L.G.J. Merckelbach en H.F.M. Crombag (red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht*, Deventer: Kluwer, p. 433-443.
- P.J. van Koppen en W.A. Wagenaar (2002), 'Herkennen van gezichten', in: P.J. van Koppen, D.J. Hessing, H.L.G.J. Merckelbach en H.F.M. Crombag (red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht*, Deventer: Kluwer, p. 543-572.
- R.S. Malpass en R.C.L. Lindsay (1999), 'Measuring line-up fairness', *Applied Cognitive Psychology* 13, p. S1-S7.
- C.A. Meissner en J.C. Brigham (2001), 'Thirty years of investigating the own-race bias in memory of faces: A meta-analytic review', *Psychology, Public Policy, and Law* 7, p. 3-35.
- H.L.G.J. Merckelbach en A.J.W. Boelhouwer (2002), 'Leugendetectie', in: P.J. van Koppen, D.J. Hessing, H.L.G.J. Merckelbach en H.F.M. Crombag (red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht*, Deventer: Kluwer, p. 649-666.
- W.J. Ng en R.C.L. Lindsey (1994), 'Cross-racial facial recognition: Failure of the contact hypothesis', *Journal of Cross-Cultural Psychology* 25, p. 217-232.
- J.F. Nijboer (2000), *Strafrechtelijk bewijsrecht* (vierde druk), Nijmegen, Ars Aequi.
- R.J. Ofshe en R.A. Leo (1997), 'The decision to confess falsely: Rational choice and irrational action', *Denver University Law Review* 74, p. 979-1122.
- S.F. Perretta (1998), 'Whodunit? Eyewitness accuracy, decision times, and decision processes', *Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering* 59 (4-B), p. 1917.
- K.R. Popper (1968), *The logic of scientific discovery*, Londen: Hutchinson.
- E. Rassin, P.J. van Koppen en A. Vrij (2002), 'Van Othello tot Pinokkio: Over leugendetectie en haar achterliggende ratio', *Nederlands Juristenblad* 77, p. 2130-2136.
- A. Rattner (1988), 'Convicted but innocent: Wrongful conviction and the criminal justice system', *Law and Human Behavior* 12, p. 283-293.

- S.R. Gross (1987), 'Loss of innocence: Eyewitness identification and proof of guilt', *Journal of Legal Studies* 16, p. 395-453.
- G.A.A. Schoon (1998), 'A first assessment of the reliability of an improved scent identification line-up', *Journal of Forensic Sciences* 43, p. 70-75.
- G.A.A. Schoon en P.J. van Koppen (2002), 'Identificatie door honden', in: P.J. van Koppen, D.J. Hessing, H.L.G.J. Merckelbach en H.F.M. Crombag (red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht*, Deventer: Kluwer, p. 597-622.
- D.A. Schum (2000), 'Singular evidence and probabilistic reasoning in judicial proof', in: J.F. Nijboer en W.J.J.M. Sprangers (red.), *Harmonisation in forensic expertise: An inquiry into the desirability of and opportunities for international standards*, Amsterdam: Thela Thesis, p. 587-603.
- S.L. Sporer (1993), 'Eyewitness identification accuracy, confidence and decision-times in simultaneous and sequential lineups', *Journal of Applied Psychology* 78, p. 22-33.
- S.L. Sporer, S.D. Penrod, D. Read en B.L. Cutler (1995), 'Gaining confidence in confidence: A new meta-analysis on the confidence-accuracy relationship in eyewitness identification studies', *Psychological Bulletin* 118, p. 315-327.
- A. Vrij (1998), *De psychologie van de leugenaar: Liegen en voorgelogen worden op het werk, in de rechtszaal en thuis*, Lisse: Swets & Zeitlinger.
- A. Vrij en F.W. Winkel (1989), 'Politieverhoor van allochtonen', *Proces* 68, p. 76-83.
- A. Vrij en F.W. Winkel (2002), 'Liegen en voorgelogen worden', in: P.J. van Koppen, D.J. Hessing, H.L.G.J. Merckelbach en H.F.M. Crombag (red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht*, Deventer: Kluwer, p. 625-647.
- W.A. Wagenaar (1989), *Het herkennen van Iwan*, Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- W.A. Wagenaar en H.F.M. Crombag (2002), 'Ook rechters maken menselijke fouten', in: P.J. van Koppen, D.J. Hessing, H.L.G.J. Merckelbach en H.F.M. Crombag (red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht*, Deventer: Kluwer, p. 835-853.
- W.A. Wagenaar en E.F. Loftus (1991), 'Tien identificaties door ooggetuigen; Logische en procedurele problemen', in: P.J. van Koppen en H.F.M. Crombag (red.), *De menselijke factor: Psychologie voor juristen*, Arnhem: Gouda Quint, p. 175-208.
- W.A. Wagenaar en J.H. van der Schrier (1996), 'Face recognition as a function of distance and illumination: A practical tool for use in the courtroom', *Psychology, Crime, and Law* 2, p. 321-332.
- W.A. Wagenaar en N. Veeffkind (1992), 'Comparison of one-person and many-person lineups: A warning against unsafe practices', in: F. Lösel, D. Bender en T. Bliesener (red.), *Psychology and law: International perspectives*, Berlin: De Gruyter, p. 275-285.
- P.C. Wason en P.N. Johnson-Laird (1972), *Psychology of reasoning: Structure and content*, London: Batsford.